

УДК 37.035.6

Світлана Долецька, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри історії та правознавства
РВНЗ "Кримський гуманітарний університет", м. Ялта
Євпаторійський інститут соціальних наук

ШКІЛЬНИЙ МУЗЕЙ ЯК ЗАСІБ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

*Розглянуті шкільні музеї в системі патріотичного виховання молодших школярів, визначені потенційні
можливості та властивості шкільних музеїв.*

Ключові слова: шкільний музей, патріотичне виховання, початкова школа, музейна педагогіка.

Лит. 10. Дод. 2.

Светлана Долецкая, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры истории и правоведения
РВУЗ "Крымский гуманитарный университет", г. Ялта
Евпаторийский институт социальных наук

ШКОЛЬНЫЙ МУЗЕЙ КАК СПОСОБ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

*Рассмотрены школьные музеи в системе патриотического воспитания младших школьников,
определены потенциальные возможности и характерные черты школьных музеев.*

Ключевые слова: школьный музей, патриотическое воспитание, начальная школа, музейная педагогика.

Svitlana Doletska, Ph. D. (Pedagogic), Senior Lecturer of History and Law Department
unicipal Institution of Higher Education "Crimean University of Humanities", Yalta
Evpatoria Institute of Social Sciences

SCHOOL MUSEUM AS FACILITIES OF PATRIOTIC EDUCATION OF JUNIOR SCHOOL

*School museum are considered in the system of patriotic education of junior schoolboy, their potential
possibilities and dignities*

Keywords: school museum, patriotic education, junior school, museum education.

Постановка проблеми. Патріотичне виховання школярів в сучасному українському суспільстві сьогодні є важливим, але надзвичайно важким завданням. Про малу ефективність такого виховання свідчать чимало даних: знову зростає еміграція молоді за межі України; набуває тотального характеру неучасть молодих людей у таких важливих демократичних актах, якими повинні бути вибори до різних ланок влади; негативно змінюється ставлення молоді до історичного минулого країни. Саме тому початкова школа повинна уважно передивитися засоби патріотичного виховання школярів, знайти найбільш дієві та ефективніші їх використовувати. Одним з таких засобів патріотичного виховання є шкільний музей, який, на жаль, незважаючи на великий досвід музейної педагогіки, накопичений у ХХ ст., сьогодні майже забутий.

Метою статті є визначення необхідності та можливості застосування шкільних музеїв у практиці патріотичного виховання початкової школи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Шкільний музей як засіб виховання активно вивчався вченими, теоретичні засади шкільного музеєзнавства розкриті в працях А. Баркова, Н. Баранського, В. Буданова, В. Кондакова, А. Полов'якіна, Ю. Соколовського та ін. [1]. Слід зазначити великий практичний вклад в розробку методик створення шкільних музеїв вчителів-істориків Л. Белова, В. Касторського, А. Родіна, А. Хмельова [2]. У незалежній Україні увага педагогічної науки до шкільного краєзнавства постійно збільшується, про що свідчить низка дисертаційних досліджень останніх років (Н. Бондаренко, Н. Карпенкова, О. Коркішко, Р. Петронговський) [3]. Особливої уваги заслуговує публікація М. Варшавської, Л. Гайди, О. Караманова, Т. Соломонової [4]. Але на жаль, до сих пір відсутні спеціалізовані роботи, присвячені шкільному музею як засобу патріотичного виховання молодших школярів.

Вклад основного матеріалу. Шкільний музей тісно пов'язаний з музейною педагогікою – особливою інтеграційною галуззю, яка включає

як практичну діяльність, що носить синтетичний характер і об'єднує зусилля педагога й музейного працівника, так і науково-методичну дисципліну. Ідею про освітнє призначення музею як посередника між мистецтвом і його суб'єктом висловив А. Лихтварк у 1913 р. [5]. Методи музейної педагогіки набули масового застосування в Німеччині у 30-ті роки саме тоді, коли гітлерівським ідеологам були потрібні ефективні засоби швидкого виховання “нового покоління”. Фундаментальні дослідження музейної педагогіки пов'язані з іменами таких німецьких педагогів і музейних діячів, як Г. Кершенштейнер, А. Рейхвейн, Г. Фройденталь. Використання музейної педагогіки нацистською державою надовго зробило її “небажаною” у післявоєнному Радянському Союзі: фактично всі основоположники її були пов'язані з ідеологією “третього рейху”. Тільки у 70-х рр. музейна педагогіка як наукова галузь відроджується спочатку у країнах “народної демократії”, а потім і в СРСР [6]. У 90-х рр. більшість музеїв в Україні приходять у занепад, тільки одиниці з них вдало комерціалізуються, що утруднює їх широке використання школою. Практика “відкритих дверей” у музеях для школярів не є масовою і обмежена, у кращому разі, окремими годинами у тиждень. Вітчизняні дослідження музейної педагогіки також не дають підстав для оптимізму. На жаль, сучасна школа не використовує її якості належним.

Шкільні музеї виникли на рубежі XIX і XX ст., коли на зміну школі заучування прийшла школа розвитку. Тоді шкільний музей сприймався практиками як просте зібрання колекцій, приладів, картин і взагалі усього того, що повсякденно вживається в школі, де введено наочне викладання. Тому програма такого музею має бути найбільша і різноманітна. На думку піонерів шкільних музеїв початку XX ст., усякий предмет міг являти цінність для такого музею, якщо він ставав об'єктом пильного спостереження й засобом пізнання оточення [7]. Особливе значення при зборі матеріалів надавалося зв'язку з місцевими умовами, з краєзнавством. У 1908 р. було зроблено спробу створити методики формування музеїв у школі з метою “дати вказівки до структури місцевого шкільного музею, способів збирання й монтування матеріалів, методиці їх використання на уроках” [8]. Для цього організувалися курси для керівників подібних музеїв, майстерні з виготовлення наочних посібників, якими забезпечувалися школи. Цікавим та важливим для нас є те, що дореволюційний шкільний музей не повинен був

забезпечуватися готовими матеріалами, колекції виготовлялися зусиллями самих учнів під керівництвом учителя. Один із основоположників шкільних музеїв на початку XX ст. Б. Надеждін у 1915 р. вважав, що такий музей вимагає активності самої дитини й об'єднання учнів на основі загальних інтересів [9]. Таким чином, дореволюційний шкільний музей значною мірою був музеєм дитячої творчості й дитячої праці, виконуючи при цьому завдання освіти на основі предметного методу. Таким він і залишався всі 1920-і рр., тим більше що саме в цей період спостерігається розквіт краєзнавства в СРСР. На допомогу школі для проведення екскурсій з учнями відкривалися спеціальні шкільні екскурсійні станції, кожна з них представляла педагогічну установу. У постанові ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 р. “Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі” вказувалося на необхідність введення елементів краєзнавства в побудову основних предметів школи, приділялась увага дослідженню й застосуванню “активних методів навчання”, “методів різноманітної самостійної роботи учнів”, відповідно до чого розроблялися спеціальні навчальні посібники [10].

З початку 1930-х рр. радянська школа була орієнтована на здійснення ідей політехнізації, але з широким використанням краєзнавства. У інструкції Наркомосвіти РРФСР “Про зміцнення роботи і зв'язку музеїв з школами” (1938) прямо вказувалося на необхідність організації виставок, куточків краєзнавства в школі. Під впливом цих вимог колишній музей наочних посібників, що включав, звичайно, і місцевий матеріал, поступово перетворювався власне на краєзнавчий. У кінці 1930-х – початку 1940-х рр. у школі з'явилися комплексні музеї краєзнавства. Тематика їх була пов'язана, насамперед, з місцевими успіхами індустріалізації та колективізації, перемогою над неписьменністю, тобто шкільні музеї були часткою комуністичної ідеології у СРСР.

З 1950-х рр. процес формування мережі шкільних музеїв продовжується, він пов'язаний з новими тенденціями у патріотичному вихованні. У 1956 р. газета “Піонерська правда” оголошує Республіканську туристсько-краєзнавчу експедицію піонерів і школярів, присвячену 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Разом із цим виникають і нові проблеми, яких раніше шкільний музей не знав. Перша з них – визначення напряму діяльності пошукового збирача й вибір профілю. Вирішенню цієї проблеми була присвячена Всесоюзна туристсько-краєзнавча експедиція “Моя Батьківщина СРСР” (1972 – 1986), яка проводилася під керівництвом Центральної

дитячої екскурсійно-туристичної станції Міністерства освіти СРСР (створена у 1971 р.). Кожний етап цієї експедиції, пов'язаний із певними ювілейними датами в історії країни, забезпечувався певними експедиційними завданнями, які дозволяли локалізувати діяльність пошукового збирача учнів. Одночасно з цим був організований перший Всесоюзний огляд шкільних музеїв і проведена їх паспортизація, що зіграло важливу роль у впорядкуванні мережі шкільних музеїв, їх профілів, виробленню єдиних критеріїв їх роботи. Особливістю цього періоду розвитку шкільних музеїв була централізація та керованість їх діяльності центральними органами освіти. До середини 1980-х рр. в СРСР сформувалася велика мережа шкільних музеїв – понад 4,5 тис. У кількісному відношенні вони стали переважати над усіма іншими групами музеїв, що утворюють структуру музейної мережі країни.

Таким чином, шкільні музеї пройшли певну еволюцію: з початку виникнення на рубежі XIX – XX ст. до кінця 1920-х рр. шкільні музеї створювалися як засіб наочного викладання предметів; у 1930 – 1940-і рр. – були результатом масового захоплення краєзнавством; з середини 1950-х рр. – стали часткою музейного фонду держави.

Проте в 1990-і рр. вони переживають кризу й модифікуються, що пов'язано із корінними змінами в громадському й економічному житті країни. Частина шкільних музеїв приходить у занепад або закривається, що пояснюється кількома причинами: зміною ідеологічних пріоритетів, унаслідок чого музеї, які мали ідеологічний, воєнно-історичний профіль втрачають актуальність; слабкою спадкоємністю в роботі керівників, коли на зміну ентузіастом 1970 – 1980-х рр. не приходять нові кадри; матеріальними труднощами й втратою правового статусу шкільного музею. З іншого боку, невеликій кількості музеїв вдається не лише “вижити” в умовах нового часу, але й повністю відповідати його вимогам і тенденціям.

Шкільний музей здатний виконувати важливу роль у патріотичному вихованні школярів, особливо – молодших, саме тому що не може залишити байдужою дитину, він викликає в неї безліч емоцій пізнавального характеру й здатний закріпити будь-яку ідеологію. Патріотичне виховання в початковій школі не може зводитися до передачі інформації й констатації певного набору ідей. Вищою метою патріотичного виховання є не знання, а почуття. Тому емоційність є необхідним компонентом у процесі такого виховання. Матеріали експозиції музею,

систематизовані й представлені для учнів у доступній формі, дають їм реальну можливість зіткнутися з героїчною історією свого народу, своєї Вітчизни. Шкільний музей – це повчальне та розвивальне середовище, яке дає найістотніший результат у героїко-патріотичному вихованні молодших школярів.

Робота шкільного музею передбачає залучення учнів різного віку, включаючи молодших школярів, їхніх батьків, ветеранів і учасників війни; співпрацю із школами міста (району), громадськими організаціями, музеями, вищими навчальними закладами.

Молодші школярі можуть бути задіяні у формуванні шкільного музею таким чином:

1. Збір необхідної інформації краєзнавчого характеру (за допомогою батьків і педагогів). Наприклад, це може бути виконання завдання, пов'язаного з опитуванням учасників війни, що мешкають у місті, прабабусь і прадідусів, знайомих; пошук старих військових фотографій і листів серед своїх родичів і знайомих; пошук інформації про місця поховань захисників міста, партизан, жертв масових розстрілів. Допомога в підготовці експозиційного матеріалу. Наприклад, участь у конкурсній виставці на кращий малюнок, присвячений Дню Перемоги; підготовка макетів пам'ятників війни, об'ємних карт місць битв.

2. Проведення самостійних екскурсій для своїх однолітків найбільше підготовленими й активними учасниками. У музеї проводяться екскурсії з окремих розділів експозиції, а також екскурсії до історичних пам'ятників міста, району. Молодші школярі починають раніше залучатися до такого шкільного предмету, як історія.

На нашу думку, у шкільному музеї більш ефективно можна провести уроки, які безпосередньо пов'язані з патріотичним вихованням. Наприклад, у 1-му класі з предмету “Я і Україна” урок з тем “Твій рідний край”, “Твоє рідне місто”, “Моя країна – Україна”, “Національні символи України”, “Праця людей нашого краю”; у 2-му класі: з предмету “Я і Україна” уроки “Ми українці”, “Де ти живеш”, “Твоя країна – Україна”; у 4-му класі – урок “Основні символи держави”.

У зв'язку з труднощами розміщення й змісту шкільного музею, для невеликих сільських шкіл може бути рекомендований шкільний куточок. Музей може займати одне приміщення, частина матеріалів може бути розташованою на стендах в коридорі. У приміщенні музею може бути передбачене проведення занять, знаходитися навчальне обладнання (столи, стільці). Експонати музею мають бути розподілені за розділами та експозиціями відповідно до їх тематики,

ШКІЛЬНИЙ МУЗЕЙ ЯК ЗАСІБ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

призначення, завдань (див. додаток 1). Тематика виставок може бути прив'язана до місцевих річниць: звільненню міста від німецько-фашистських загарбників, Дню Міста, іншим датам (див. додаток 2). Наприклад, в євпаторійських школах у квітні доцільно провести заходи, присвячені Дню космонавтики, оскільки Євпаторія – космічна столиця України, багато мешканців пов'язані за фахом з діяльністю Національного космічного центру України (рекомендується запланувати на початок квітня екскурсії до Національного космічного центру). На наш погляд, координувати роботу шкільного музею повинна рада музею. До його складу можуть увійти ветерани війни та праці, фахівці – історики, батьки.

Висновки. Таким чином, шкільний музей може стати частиною ефективної виховної роботи в молодшій школі, зробити її активною та цікавою як для вчителя, так і для дитини.

Шкільний музей як засіб навчання і виховання молодших школярів має такі властивості:

1. Він безпосередньо включений у навчальний процес для здійснення наочного методу, знайомства з дійсністю; через свої форми діяльності він пов'язаний як з викладанням

конкретних навчальних дисциплін, так і з додатковою освітою учнів;

2. Він є результатом загальних зусиль, спільної творчості педагога й учня, які разом займалися збиранням або виготовленням посібників; тобто музей виступає способом налагодження контактів учителя з дітьми;

3. Шкільний музей служить своїм творцям: його основними “споживачами” або “користувачами” є ті, хто створюють цей музей – учні, педагоги, батьки школярів;

4. Шкільний музей є для вчителя засобом підтримки його професійного рівня, іміджу знавця й наставника.

Формами участі молодших школярів в створенні шкільного музею можуть бути: виготовлення під контролем учителя наочних краснавчих посібників; участь у тематичних виставках, присвячених пам'ятним датам; збір рослинних і геологічних зразків під час навчально-тематичних екскурсій.

1. Баранский Н.Н. Девять конкретных советов по реальной борьбе с формализмом в преподавании географии / Н. Н. Баранский // Экономическая география в средней школе: [сб. статей]. – М.: Географиз, 1957. – С. 23 – 32.

Додаток 1

Схема угруповання матеріалів у шкільному музеї

№ п/п	Назва розділу	Зміст
1	Історія рідного міста	заснування міста; історія вулиць міста (фотоматеріали, ілюстрований матеріал, короткі описові тексти).
2	Наше місто (селище, район)сьогодні	інформація про передовиків виробництва й героїв праці; фотомонтаж про виробничі досягнення (фотоматеріал про життя сучасного міста)
3	Минуле нашого міста (селища, району)	історична довідка (документи, спогади старожилів, експонати побуту жителів та ін.)
4	Історія нашої школи	фотодокументи про відкриття школи; фотографії викладачів різних років, спогади перших співробітників школи, фотографії заслужених випускників
5	Екскурсії до пам'ятних місць міста (району, краю)	схеми екскурсійних маршрутів з їх описом, макети історичних пам'ятників
6	Куточок бойової слави	біографічні довідки уродженців міста – учасників війн (не лише Великої Вітчизняної, але й Першої світової війни (наприклад, січових стрільців), Кримської війни, російсько-турецьких війн), воїнів-афганців; матеріал фотоілюстрації; виставка дитячих малюнків на тему боротьби за мир
7	Наша Батьківщина – Україна	інформація, присвячена державності України, основні історичні етапи становлення; державна символіка України і її опис.
8	На варті Батьківщини	матеріали зустрічей з ветеранами, матеріали екскурсій у військові частини міста (селища, району), матеріали про сучасні Збройні Сили України

Орієнтовний план роботи шкільного музею

№ п/п	Терміни	Вид
1	Вересень	Виставка художньої літератури про історію рідного міста
2	Жовтень	Гра-вікторина з історії назв вулиць району і міста "Іх імена – в пам'яті вулиць"
3	Листопад	Виставка фотографій і фотодокументів з сімейних архівів учнів школи
4	Грудень	Виставка сімейних цінностей сімей учнів "Сімейні реліквії" (предмети побуту, ікони, посуд, старовинні книги)
5	Січень	Виставки, присвячені до Дня соборності України. Тематичні екскурсії, присвячені становленню української державності, національним символам
6	Лютий	Фотоконкурс, присвячений Дню захисника Вітчизни. Виставка армійських фотоальбомів батьків учнів
7	Березень	Виставка малюнків і фотографій, присвячена "Дню Матері"
8	Квітень	Виставка, присвячена трудовій славі жителів міста (селища, району)
9	Травень	Виставка малюнків, присвячених Дню Перемоги. Фотовиставка "Наше місто у роки війни". Тематичні екскурсії, проведення класної години в шкільному музеї

2. Внеклассная историческая и краеведческая работа в школе (из опыта работы учителей истории) / [ред. А. Родин и А. Хмелев]. – М.: Изд-во АПН СССР, 1958. – 210 с.; Внеклассная краеведческая работа в средней школе / [ред. А.А. Яковлев]. – М.: Изд-во АПН СССР, 1951. – 279 с.

3. Бондаренко Н. Б. Формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної культурно-історичної спадщини: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Бондаренко Наталія Борисівна. – Луганськ, 2007. – 238 с.; Коркішко О.Г. Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі: канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Слов'янськ, 2004. – 243 с.

4. Варшавська М. Форми краєзнавчої роботи в Миколаєвському ліцеї/М. Варшавська// Історія України – 2006. – №9. – С. 18 – 20; Гайда Л. Музеї при навчальних закладах: старі проблеми та нові тенденції/Л. Гайда// Історія України. – 2007. – №45. – С. 1 – 3; Караманов О. Сучасні підходи до організації навчання молодших школярів у контексті музейної

педагогіки / О. Караманов // Історія України. – 2010. – №29. – С. 20 – 24; Соломонова Т. Шкільні музеї в Україні: тенденції і проблеми розвитку / Т. Соломонова // Історія України. – 2007. – № 45. – С. 4 – 6.

5. Лихтварк А. Музей как образовательные и воспитательные учреждения // Образовательные и воспитательные задачи современного музея / А. Лихтварк [ред. Л.Г. Орианского]. – СПб., 1914. – С. 23 – 29.

6. Странский З. Понимание музееведения / З. Странский // Музееведение. Музей мира. – М.: Искусство, 1991. – С. 23 – 25.

7. Завзин А. Школьный музей в Дрездене и народное образование в Саксонии / А. Завзин // Учительский вестник. – 1910. – № 6. – С. 30 – 31.

8. Гусев А.И. Школьный музей как учебное пособие при занятиях с детьми в начальной школе / А.И. Гусев. – М., 1908. – 42 с.

9. Надеждин Б. Районные музей / Б. Надеждин // Учитель и школа. – 1915. – июнь.

10. Тимофеев С. Опыт краеведческой работы с детьми в летнем лагере / С. Тимофеев. – М.: ЦДЗТС, 1945. – 95 с.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2012

"Розширювати свої знання можна тільки тоді, коли дивишся прямо в очі власному незнанню".

Костянтин Ушинський
видатний педагог-класик

